

Ярослав СТОЦЬКИЙ

РПЦ У ХРУЩОВСЬКИЙ ПЕРІОД НА ЛЬВІВЩИНІ

У статті досліджується життєдіяльність РПЦ на Львівщині в апогейні роки її утисків під час правління хрущовського режиму.

У Львівській області в 1956 р. налічувалося 617 церков РПЦ, що обслуговувалися 312 священиками, із них 37 отців повернулися з ув'язнень: 34 були возз'єднаними ще до арешту і троє отців возз'єдналися з РПЦ після повернення з ув'язнення¹. У першому півріччі 1956 р. на ім'я обласного уповноваженого Ради у справах РПЦ А. Вишневського надійшло 58 скарг і заяв, що значно більше, ніж за весь попередній рік. Вони частково розкривали внутрішні проблеми Церкви, які за допомогою обласного уповноваженого віруючі і духовенство прагнули вирішити на свою користь. Так, 18 повторних заяв стосувалися відкриття восьми церков в Забугському районі. Відкриття семи з церков ще не було вирішено, а зволікання облвиконкому з цим питанням тривали ще з 1952 р., ослаблюючи таким чином бажання відкриття храмів серед віруючих шести населених пунктів. Але активно домагалися відкриття церкви віруючі міста Червонограда, яке завдяки інтенсивній розбудові вугільних шахт, чисельно зростало. Власне, віруючим Червонограда обласний уповноважений відмовив у відкритті храму, бо передбачав, що збільшення числа городян як потенційних віруючих призведе до великих доходів церкви і духовенства. До уповноваженого надійшло сім заяв про реєстрацію раніше не возз'єднаних з РПЦ церков. П'ять листів уповноважений подав до Москви у Раду у справах РПЦ на реєстрацію, а двом громадам із сіл Вербівчик і Оріхівчик – відмовив з тієї причини, що вони хотіли зареєструвати тільки церкву, але не возз'єднуватися, тобто не приймати на парохію православного священика і користуватися послугами підпільного греко-католицького духовенства².

Одинадцять заяв стосувалися повернення настоятелям церков колишніх плебаній (парохіяльних будинків), але жодну із цих заяв уповноважений не задовольнив, бо ці будинки вже були націоналізовані різними державними організаціями. Та проблема, що парохіяльні священики не мали де жити, – уповноваженого не хвилювала, незважаючи на те, що архієпископ Львівсько-Тернопільський Панкратій просив його надати плебанії парохам. Подібні вищезазначені заяви надходили до уповноваженого й у наступні роки, але він на них не реагував.

У першому кварталі 1959 р. у Львівській області діяли 663 храми РПЦ, які обслуговувалися 307 священиками³. У порівнянні – до 1956 р. чисельність діючих храмів зросла на 46. Це свідчить про те, що уповноважений задовольняв прохання віруючих про реєстрацію їхніх церков як православних. Перед тодішнім архієпископом Львівсько-Тернопільським Палладієм стояло кілька важливих проблем: опрацювати возз'єднані парохії разом із возз'єднаним духовенством;

втримати віруючих перед посиленням атеїстичної пропаганди; не нашкодити Церкві у співробітництві з обласним уповноваженим Ради у справах РПЦ, радянськими і партійними органами; успішно протидіяти активізації підпілля УГКЦ, яке в згаданому 1959 р. у Львівській області налічувало 102 священників “білого” духовенства УГКЦ, 69 ієромонахів і братів, 160 черниць та, відповідно, у Тернопільській області – 31 священнослужителя і близько сотні черниць.

У 1959 р. в єпархії було відправлено 47465 усіх видів св. Таїнств і обрядів, а у 1958 р. – 45380, із них:

У 1959 р.

а) 29291 св. Таїнств хрещення;

б) 7735 св. Таїнств шлюбу;

в) 10439 обрядів похорону.

За даними ЗАГСу в 1959 р.

а) народилося 51635 дітей;

б) зареєстровано 22005 шлюбів;

в) зареєстровано 18135 померлих.

Важко уявити, щоб у селі чи в районному містечку, де релігійна традиція була сильнішою за будь-яку атеїстичну пропаганду, ці три позиції: народження, шлюб і похорон здійснювалися без надання відповідних св. Таїнств хрещення, шлюбу і обряду похорону. Винятком були одиниці місцевих партійних функціонерів. У Львові, Тернополі, Бродах чи Чорткові останні становили більшість чисельно, але не відсотково. Таким чином, нехай до 90-відсоткової відповідності, решту цих св. Таїнств і обрядів здійснювали підпільні священники УГКЦ та духовенство інших конфесій (РКЦ, ЄХБ, АСД, ХВС, Свідків Єгови), спираючись на свою конфесійну догматику у відношенні до розуміння і сприйняття св. Таїнств як таїнств, 10 відсотків залишимо на членів КППРС і нововитворених антирелігійною пропагандою атеїстів “місцевого покроу”.

Із врахуванням Дрогобиччини, що увійшла до складу Львівщини у 1959 р., Львівсько-Тернопільська єпархія наприкінці 1960 р. налічувала 1210 зареєстрованих храмів і 23 діючі незареєстровані церкви⁴ у межах Львівської області. Із цих церков щоденні богослужіння проводилися в 26 храмах, які знаходилися у Львові та в інших містах Львівської області, в 15 церквах тільки на храмові свята, Різдво і Пасху, а в решті – у неділю і святкові дні. Єпархія мала одного єпископа, 507 священників і п’ять дияконів. Тож на одного священнослужителя припадало 2,5 храми⁵.

Для виконання постанови ЦК КППРС “Про заходи по ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу” від 13 січня 1960 р. обласний уповноважений визначив свою роботу в таких напрямках:

недопущення в області порушень радянського законодавства про релігійні культу;

проведення профілактичних заходів проти порушення законодавства у майбутньому;

скорочення діяльності Церкви і скорочення кількості храмів.

При сприянні Львівського обкому КП України, місцевих радянських і партійних органів, а також єпархіального управління, уповноваженому вдалося зменшити практику збирання коштів по хатах віруючих на потреби церкви.

Якщо у 1959 р. таких пожертв було на суму 2714 тис. крб, то у 1960 р. тільки 1503 тис. крб, відповідно зменшився загальний дохід єпархії, який у 1960 р. становив 8503 тис. крб, порівнянно з 10760 тис. крб у 1959 р. Це відбулося на ремонті (внутрішньому і зовнішньому) храмів, бо якщо у 1959 р. на це було витрачено 10102 тис. крб, то у 1960 р. – тільки 3635 тис. крб.⁶

Із пожертвуваннями віруючих, а, власне, збиранням коштів по хатах, що забороняв робити уповноважений, виникло непорозуміння. Адже стаття 364 Адміністративного кодексу УРСР дозволяла збір грошей на потреби церкви як в храмі, так і поза храмом. Ця стаття на той час не була відмінена. З цього випливає, що обласний уповноважений сам порушував закон, але від утиску Церкви не відмовлявся. Він загнав діяльність Церкви у стіни храмів, дозволивши виходити духовенству з них тільки в таких випадках: для надання св. Таїнств елеопомазання важко хворим; для здійснення св. Таїнства хрещення хворим дітям; посвячення нових приватних будинків віруючих; посвячення помешкань на свято Хрещення Господнє (Богоявлення); здійснення обряду похорону.

Навіть у традиційні для західних областей України храмові свята було заборонено брати участь у богослужінні священикам із сусідніх парохій як почесним гостям. Тиск уповноваженого на єпархіальне управління призвів також до того, що воно перестало виділяти дотації на підтримку “слабких” парохій, а це вело до їхнього повільного згасання, не було проведено жодної прощі до святих місць, не направлено у 1960 р. жодного кандидата в духовні семінарії, не отримано жодного дозволу на будову парохіяльних будинків (плебаній), єпархіальне управління було змушене зняти з окладів усе духовенство. А проведена фінансовим відділом за вказівкою уповноваженого інвентаризація і переоцінка приміщень церков значно підняла податки з будов, земельної ренти і страхування. Наприклад, якщо у 1958 р. всі ці податки склали 843329 крб, то у 1960 р. – 3029139 крб⁷.

Водночас, за порушення законодавства про культу уповноваженим були зняті з реєстрації у 1960 р. такі священики:

парох Преображенської церкви м. Львова о. Кременецький за участь в нелегальному виробництві свічок;

парох П'ятницької церкви м. Львова о. Цехан за незаконну торгівлю іконами;

парох с. Нагачів Яворівського району о. Ковальчик за освячення води в річці на Богоявлення;

парох с. Дубровиця Івано-Франківського району о. Боровець за організацію хрестового ходу в полі;

парох с. Кам'янобрід Івано-Франківського району о. Каранець за проведення богослужінь в незареєстрованій церкві;

парох м. Бірка о. Мандзеватий за організацію і підготовку дітей до св. Таїнства першої сповіді і Євхаристії⁸.

Бачимо, яка різностороння, потрібна для віруючих і не шкідлива для суспільства діяльність духовенства не була дозволена атеїстичною системою. Окрім того, за інші, дрібніші “порушення” декілька священиків були переведені, з подачі і під тиском уповноваженого, єпархіальним управлінням на гірші парохії, тобто з меншим

доходом. У 1960 р. обласним уповноваженим було знято з реєстрації і закрито 44 храми РПЦ, а також закрито 66 церков, раніше не зареєстрованих⁹.

Для ще ефективнішого наступу на релігію в усіх районах області відділом пропаганди та агітації Львівського обкому КП України і обласним уповноваженим Ради у справах РПЦ були організовані групи сприяння, до яких входили секретарі райвиконкомів, завідувачі райвно, райвідділів культури, кореспонденти районних газет, працівники райкомів ЛКСМУ, члени Товариства з розповсюдження наукових і політичних знань, учителі шкіл, працівники сільрад, завідувачі сільськими клубами і бібліотеками. Але у 1960 р. від цих комісій ефективною віддачі ще не було. Уповноважений, посилаючись і на думку духовенства, стверджував, що “в останні роки помітно зауважується усе більший відхід від церкви віруючого населення і особливо молоді. Відхід цей з кожним роком збільшується”¹⁰. Причиною цього, вважали він і духовенство, є атеїстична пропаганда, інтер’єрне опрацювання колишніх греко-католицьких храмів, що викликало серед віруючих обурення і неприязнь до РПЦ і її духовенства, відрив пастирів від життя парохіян. Тому деяка частина духовенства, щоб призупинити спад релігійності, акцентувала більше уваги на духовній глибині проповідей, на прикладі особистого християнського життя, певній самопожертві для віруючих у своєму служінні. Також значному згуртуванню віруючих сприяло й те, що в області було започатковано масове зняття з реєстрації діючих храмів і релігійних громад. Репресії та утиски влади проти релігії наближали до Церкви навіть тих, хто раніше був байдужим до релігії або ставився до неї у формально-обрядовому контексті. Тому навіть, якщо й зменшувалася відвідуваність богослужінь молоддю, все одно не зменшувалася чисельність здійснення певних св. Таїнств і обрядів. Це підтверджує порівняльний аналіз¹¹.

	Дані єпархії	Кількість актів, зареєстрованих в органах ЗАГСу
1959 р.		
Здійснено св. Таїнств хрещення	29291	51635
Здійснено св. Таїнств шлюбу	7735	22005
Здійснено обрядів похорону	10439	18135
1960 р.		
Здійснено св. Таїнств хрещення	30015	51843
Здійснено св. Таїнств шлюбу	6660	21692
Здійснено обрядів похорону	9180	15516

У 1961 р. в Львівській області обласним уповноваженим із санкції Ради у справах РПЦ при РМ СРСР було знято з реєстрації 77 релігійних об’єднань і, відповідно, стільки ж храмів. Тож, на 1 січня 1962 р. на території області налічувалося 1130 релігійних об’єднань, які користувалися 1130 церквами. З них у 819 храмах відправлялися регулярні богослужіння, а в 311 церквах – не відправлялися зовсім або не часто. Обслуговували діючі храми: один єпископ (Григорій), 487 священників

та п'ять дияконів. Зменшення на двадцять осіб духовенства, у порівнянні з попереднім роком, сталося через те, що перейшли до інших областей – два священники, вийшли на пенсію – 14, зняті з реєстрації – восьмеро, відмовилися від сану – один, померли – п'ятеро, а кількість прибулих і посвячених на священників разом –десятеро. Віком від 40 до 55 років – 221 священнослужитель, старші від 55 років – 213 отців, решту – віком до 40 років. 403 отці отримали св. Таїнство священства до 1945 р., тобто, в основному, це були возз'єднані пастирі. 439 отців мали вищу духовну освіту, 47 – середню духовну, решту – незакінчену середню освіту¹². Штат допоміжного обслуговуючого персоналу храмів налічував 2915 осіб: псаломників, старост, казначей, прибиральниць.

У зв'язку із масовим закриттям храмів владою і зняттям з реєстрації релігійних громад, від останніх у 1961 р. на ім'я уповноваженого надійшло понад 200 скарг і заяв, ним було прийнято 120 делегацій від релігійних громад. Ці усні та писемні скарги та заяви зводилися до прохання про відновлення знятих з реєстрації релігійних громад і відкриття закритих храмів. Але жодне прохання уповноважений не задовільнив, продовжуючи комуністично-атеїстичний курс на скорочення кількості храмів і послаблення матеріальної бази Церкви.

У 1961 р. активізували всю роботу проти Церкви й громадські комісії сприяння уповноваженому, які виявили 36 порушень законодавства про релігійні культу, внаслідок чого уповноваженим було знято з реєстрації на термін від двох до шести місяців 26 священників, а двох повністю знято з реєстрації. Строго попереджено восьмеро священників¹³. Ці, так звані, незаконні дії священників проявлялися в катехизації дітей, збиранні коштів для храмів поза їхніми межами, втручанням в організаційну, фінансову і господарську діяльність релігійних громад, ухилянні від сплати податків. Кампанія зняття з реєстрації релігійних громад і закриття діючих церков у 1961–1963 рр. набрала загрозливої тенденції для РПЦ у Львівській області, як, зрештою, в інших західних областях України. У 1961 р. на Львівщині знято з реєстрації 77 релігійних громад і заборонено діяльність 25 незареєстрованих. Стільки ж церков закрито. У 1963 р. знято з реєстрації 112 релігійних громад і закрито стільки ж церков.

Таким чином, наприкінці 1963 р. у Львівській області налічувалося на реєстрації 816 релігійних громад і церков, 460 з яких діяли в селах, 32 в містах, а 324 перебували на стадії згасання¹⁴. Відстань між церквами становила від 2 до 5 км.

Всього, як випливає із звітів обласного уповноваженого, станом на 15 червня 1963 р. знято з реєстрації і заборонено богослужіння в 476 церквах. 16 із них було зруйновано, 18 храмів використовувалися для соціально-культурних потреб, для господарських потреб 57, згоріло шість, решту – 379 храмів підлягали використанню в народному господарстві чи руйнації, згідно з рішеннями облвиконкому¹⁵.

За 1963 р. в області виявлено понад 80 порушень духовенством і церковними організаціями радянського законодавства про релігійні культу. За це 22 священники були зняті уповноваженим з реєстрації терміном на 3 місяці, розпущено 12 виконавчих органів громад, решту порушників попереджено. Також мали місце випадки адміністрування, ображання священнослужителів і релігійних почуттів віруючих з боку окремих представників органів влади. Наприклад, 15 квітня 1963 р. секретар Стрийського парткому Дробченко і колишній заступник голови Стрийського райви-

конкому Шулика заборонили пароху с. Великі Дідушичі о. Ніколіну відправляти богослужіння на другий і третій день Пасхи, погрожуючи та ображаючи отця і старосту церкви. Голова Куткірської сільради Кам'янсько-Бузького району Стойко заборонив без його відома виносити Плащаницю у передпасхальні дні, а також запропонував поставити охорону з церковного активу перед входом до церкви, щоб не впускати до храму дітей¹⁶. Та, незважаючи на широкий наступ атеїстичної пропаганди і скорочення владою сітки релігійних організацій і закриття храмів, релігійність населення, завдяки духовенству, зростала.

Упродовж 1963 р. в області знято з реєстрації 142 релігійні громади. Тож на 1 січня 1964 р. залишалося 786 церков, з яких 498 діючих і 288 згасаючих. В усіх цих храмах служили 498 священиків¹⁷.

Порівнюючи здійснені св. Таїнства і обряди у 1963 р. з 1962 р., бачимо їх зростання.

	Дані єпархії	Кількість актів, зареєстрованих в органах ЗАГСу
1962 р.		
Здійснено св. Таїнств хрещення	24205	50120
Здійснено св. Таїнств шлюбу	6120	23064
Здійснено обрядів похорону	9118	15420
1963		
Здійснено св. Таїнств хрещення	28333	46510
Здійснено св. Таїнств шлюбу	5602	20186
Здійснено обрядів похорону	10238	16567

Відповідно зросли й доходи єпархії. У 1962 р. вони становили 826170 крб, а в 1963 р. – 1168289 крб¹⁸. Пожертвування віруючих у 1962 р. становили 381187 крб, а в 1963 р. – вже 539399 крб. Це свідчить як про зростання матеріального добробуту єпархії, так і про зростання релігійності населення, що примусило обласного уповноваженого до планування не тільки обмеження фінансових надходжень єпархії, але й до активізації впровадження серед населення області нових радянських свят та обрядів. Було розраховано на те, що цю так звану радянську обрядовість охоче сприйме віруюче населення, в якого була усталена релігійна традиція і яку, крім духовенства, підтримували близько трьох тисяч членів церковних виконавчих органів, незважаючи на те, що більшість із них були похилого віку (а може й завдяки цьому), мали початкову освіту і за соціальним статусом були колгоспниками чи робітниками. Остаточо за 1961–1963 рр. у Львівській області було знято з реєстрації 493 релігійні громади РПЦ і закрито стільки ж церков. Із них 148 церков не використовувалися під громадські потреби¹⁹, а ті, що використовувалися, зовнішньо залишалися непереобладнаними. Тому на наступний рік уповноважений планував через місцеві органи влади позбутися релігійної символіки.

Введення нової радянської обрядовості було поверховим. Райвиконкомом перевіряли тільки фінансову діяльність релігійних громад, не заглиблюючись у те, хто здійснював релігійну обрядовість, а вона, в порівнянні з 1963 р., за перший квартал 1964 р. у більшості громад зростала. Наприклад, у церкві селища Івано-Франкове у першому кварталі 1963 р. було охрещено в церкві 28 дітей, а в першому кварталі 1964 р. – 47 дітей. У церкві св. Георгія у Львові в першому кварталі 1963 р. охрещено 37 дітей, а в першому кварталі 1964 р. – 57 дітей²⁰.

Влада не знижувала тиск на РПЦ, у тому числі й на Львівсько-Тернопільську єпархію, змусивши її у квітні 1964 р. видати розпорядження такого змісту:

Заборонялося відправляти богослужіння в незареєстрованих церквах.

Заборонялося втручатися у фінансові справи релігійної громади.

Релігійні громади діють тільки для дорослих, тому в проповідях не порушувати справи виховання дітей і не заохочувати дітей до участі в богослужіннях.

Заборонялися травневі і червневі молебні для віруючих.

Необхідно було вимагати письмової згоди найближчої родини померлого на проведення обряду похорону.

Заборонялося віруючим хрестити дітей і вінчатися в чужих парохіях і єпархіях.

Не можна було писати передшлюбних протоколів.

Заборонялося ходити з тасою священникові, а також збирати гроші в церкві.

Священникові заборонялося проводити загальні парастаси і панахиди на цвинтарі, а відправляти їх лише у церкві, а на цвинтарі – під час похорону.

Роз'яснити релігійним громадам про необхідність перевезення придорожніх хрестів і фігур на цвинтарі.

Заборонялося користуватися у церквах великими братськими свічками як білого, так і жовтого кольорів, а запалювати тільки “світло” виробництва Московської патріархії.

Заклеїти написи в служебниках, де згадується греко-католицька єпархія, а на це місце вклеїти написи із згадкою православної єпархії.

Згадувати (поминати) під час літургії Преосвященного Кир Йосафата Митрополита Київського.

Усі богослужіння, як і винос Плащаниці, починати о 16 годині після Першотравневих демонстрацій (стосується 1964 р.).

Псаломників приймати на церковну службу тих, яким виповнилося 30 років, молодших уповноважений не реєструє.

Св. антими́нси (греко-католицькі) здати до єпархіального управління²¹.

З іншого боку, це розпорядження деякими пунктами торкалося оправославлення возз'єднаних церков, чого й добивалася Рада у справах РПЦ та Львівсько-Тернопільський єпископ Григорій. У жовтні 1964 р. його замінив єпископ Даміян (Дмитро Георгійович Марчук) рішенням осінньої сесії синоду РПЦ²².

Наприкінці 1964 р. у Львівській області налічувалося 692 зареєстровані церкви і, відповідно, стільки ж релігійних громад, котрих обслуговували 489 священників, один єпископ, чотири диякони і 492 псаломники²³.

З цього духовенства 417 отців закінчили Греко-католицьку богословську академію або теологічний факультет Львівського університету і були висвячені

до 1945 р., дев'ятеро отців закінчили духовні академії РПЦ і 63 отці – духовні семінарії РПЦ. Характерно, що у 1964 р. у семінарії РПЦ надійшло із Львівської області два кандидати із 16 бажаючих, вступ яких різними способами заблокував уповноважений. Тому у 1964 р. із Львівської області навчалоя в Одеській семінарії тільки шестеро осіб. Виконавчі органи діючих церков налічували 3200 осіб, із котрих 1757 – були старші 60 років, 1945 – працювали звичайними колгоспниками і 2872 – мали тільки початкову освіту²⁴.

У 1964 р. на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ у Львівській області надійшло понад 200 скарг і заяв, а також його відвідали понад двісті делегатів релігійних громад із проханням про відновлення закритих храмів, про реєстрацію священників та дозвіл священникам відправляти богослужіння у двох церквах. Але уповноважений не задовольнив жодної скарги і заяви (бо це б посилювало релігійність населення області), офіційно мотивуючи ці відмови тим, що в області діє близько 500 храмів, і цього достатньо, щоб віруючі задовольняли свої релігійні почуття, які, за його спостереженнями, не зменшувалися у порівнянні з попереднім роком. Наприклад:

60,9% св. Таїнств хрещень здійснено у 1963 р. до 59,1% у 1964 р.;

27,6% св. Таїнств шлюбів – у 1963 р. до 21,1% у 1964 р.;

61,8% обрядів похоронів – у 1963 р. до 67,1% у 1964 р.²⁵;

Отже, у Львівській області у 1964 р. служили в структурі РПЦ 417 священників, що становило 85,2% від усього зареєстрованого духовенства РПЦ в області. Характерно, що 55 отців були раніше засудженими, в основному, за 54 статтею, частина 1а або частина 10 КК УРСР²⁶.

Утиски Православної церкви у Львівській області яскраво демонструє й те, що з травня 1961 р. до вересня 1965 р. було закрито 650 церков зареєстрованих і не зареєстрованих²⁷, що становить 48,4%. Ці храми РПЦ, за рішенням Львівського облвиконкому, мали використовуватися для соціально-культурних та господарських потреб, а ті з них, які були в аварійному стані – підлягали зносу. Але більшість із цих закритих храмів не використовувалися, а невиконання рішень облвиконкому місцеві органи влади мотивували тим, що населення перешкоджає їм у перепрофілюванні та переобладнанні храмів.

Наприклад, у Бродівському районі із 67 закритих церков 45 храмів не використовувалися, тобто стояли пустою, в Городоцькому районі із 64 закритих церков не використовували 43 храми²⁸. Аналогічне становище було й в інших районах області. У цих пустуючих храмах як зовнішній, так і внутрішній інтер'єр не було змінено. Це непокоїло уповноваженого, бо викликало у віруючих різні скарги і заяви в державні інстанції з проханнями на дозвіл богослужіння в закритих храмах.

З питанням церков виникло своєрідне замкнуте коло: з одного боку, прагнення уповноваженого і рішення облвиконкому про використання храмів, бажання місцевих органів влади ці рішення реалізувати, а з іншого – неспроможність влади на місцях реально втілити ці рішення через спротив віруючих, котрі не дозволяли владі перетворити і переобладнати релігійні святині під клуби, бібліотеки, майстерні, сховища, склади і т. п. Тому ця проблема залишалася не вирішеною. Окрім того, в області ще було понад 200 так званих згасаючих храмів РПЦ, що перебували на реєстрації, де богослужіння не проводилися через відсутність священників і які вважа-

лися резервом для закриття. Але це, на думку уповноваженого, можна б здійснити за умови, якщо релігійні громади знаходяться на відстані 2–3 км від діючої церкви і є можливість провести їхнє об'єднання. Наприклад, шляхом об'єднання (укрупнення) релігійних громад трьох сіл в одну, церкви у двох селах закривались, а діючою залишалася тільки одна на три села. Така практика у Львівській області набирала чинності.

Хрущовська “відлига” в останні її роки посилила наступ на релігію не тільки в пропагандистсько-атеїстичному контексті, але й в реальному знятті з реєстрації православних громад, закритті їхніх храмів, утисках духовенства, прагнучи звужити, знівелювати релігійну свідомість суспільства, щоб розчистити шлях для утвердження своєї комуністично-атеїстичної ідеології.

¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 158.

² Там само. – Арк. 159.

³ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 6. – Спр. 417. – Арк. 77.

⁴ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 8. – Спр. 266. – Арк. 151.

⁵ Там само. – Арк. 151–152.

⁶ Там само. – Арк. 152–153.

⁷ Там само. – Арк. 154.

⁸ Там само. – Арк. 154–155.

⁹ Там само. – Арк. 155.

¹⁰ Там само. – Арк. 161.

¹¹ Там само. – Арк. 168.

¹² ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 31. – Арк. 56–57.

¹³ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 8. – Спр. 446. – Арк. 68.

¹⁴ ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 134.

¹⁵ Там само.

¹⁶ ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 5.

¹⁷ Там само. – Арк. 8.

¹⁸ Там само. – Арк. 8–9.

¹⁹ Там само. – Арк. 40.

²⁰ ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 94.

²¹ Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р. 389. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 109.

²² ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 1.

²³ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 9. – Спр. 85. – Арк. 1.

²⁴ Там само. – Арк. 5.

²⁵ Там само. – Арк. 24.

²⁶ ДАЛО. – Ф. Р. 1332. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 63–67.

²⁷ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 9. – Спр. 85. – Арк. 106.

²⁸ Там само.